

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЄЛСАЗАРОВ О. П.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри судноводіння
та керування судном*(Київська державна академія водного
транспорту імені гетьмана
Петра Конашевича-Сагайдачного)*

УДК 341.1/8

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ПРОВЕДЕННЯ МОРСЬКИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Стаття присвячена розгляду особливостей міжнародно-правового регулювання морської діяльності держав у Світовому океані, а саме проведенню морських наукових досліджень. Ураховуючи ту важливу роль, яку відіграє Світовий океан у житті людства як джерело мінеральних, біологічних і енергетичних ресурсів, роль цих досліджень, їх актуальність і важливість для міжнародної спільноти все більше й більше зростає. Розглядаються питання правової регламентації морських наукових досліджень, залежно від впливу на них міжнародно-правового режиму морських просторів. Проаналізовано положення Конвенції ООН з морського права щодо особливостей проведення наукових досліджень. Також акцентована увага на особливості правового статусу науково-дослідних суден. Проаналізовано положення Конвенції щодо встановлення режиму використання науково-дослідних суден і їх значення в торговельному судноплаванні.

***Ключові слова:** морські наукові дослідження, територіальні води, виключна економічна зона, відкрите море, науково-дослідні судна, особливий режим.*

Стаття посвящена рассмотрению особенностей международного-правового регулирования морской деятельности государств в Мировом океане, а именно проведению морских научных исследований. Учитывая ту важную роль, которую играет Мировой океан в жизни человечества как источник минеральных, биологических и энергетических ресурсов, роль этих исследований, их актуальность и важность для международного сообщества все больше и больше растет. Рассматриваются вопросы правовой регламентации морских научных исследований, в зависимости от влияния на них международно-правового режима морских пространств. Проанализированы положения Конвенции ООН по морскому праву относительно особенностей проведения научных исследований. Также акцентировано внимание на особенности правового статуса научно-исследовательских судов. Проанализированы положения Конвенции относительно установления режима использования научно-исследовательских судов и их значения в торговом судоходстве.

***Ключевые слова:** морские научные исследования, территориальные воды, исключительная экономическая зона, открытое море, научно-исследовательские суда, особый режим.*

The article deals with the peculiarities of international legal regulation of Maritime activities of States in the World ocean, namely the conduct of marine scientific research. Given the important role played by the oceans in human life as a source of mineral, biological and energy resources, the role of these studies, their relevance and importance for the international community is increasingly growing. The article considers issues of legal regulation of marine scientific research, depending on the impact of the international legal regime of Maritime spaces. Examined the provisions of the UN Convention on the law of the sea regarding the features of the research. Also focuses on peculiarities of the legal status of research vessels. Analyzed the provisions of the Convention regarding the regime of use of research vessels and values in the commercial shipping industry.

Key words: *marine scientific research, territorial waters, exclusive economic zone, open sea, research vessels, special treatment.*

Вступ. Морські наукові дослідження – необхідний етап діяльності держав у сфері розвідки й розробки природних ресурсів, як живих, так і мінеральних, важливих для всього людства. Для всебічних морських наукових досліджень широко застосовуються різні технічні засоби: спеціальні науково-дослідні судна, установки, спорудження тощо. Морські наукові дослідження – фундаментальні або прикладні дослідження та експериментальні роботи, що проводяться для цих досліджень і спрямовані на отримання знань із усіх аспектів природних процесів, що відбуваються на морському дні та в його надрах. Питання морських наукових досліджень у сфері щодо захисту і збереження морського середовища набувають життєво важливого значення для всього людства.

Постановка завдання. Мета статті – розгляд особливостей міжнародно-правового регулювання морської діяльності держав у Світовому океані, а саме проведення морських наукових досліджень.

Результати дослідження. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982 (далі – Конвенція 1982 р.) створює правову основу щодо співробітництва держав з метою сприяння дослідницьким роботам, здійснення програм наукових досліджень і підтримки обліку отриманої інформації й даних. Мова йде про таке наукове дослідження, яким, наприклад, за визначенням Т.Г. Косинської, є «будь-яке, що не суперечить загальноновизнаним принципам морського права, дослідження та пов'язана з ним експериментальна діяльність, що проводяться в морському середовищі, на морському дні та в його надрах, які розширюють знання людства про Землю й Море і проводяться з мирною метою», має на меті захист і збереження морського середовища [2, с. 9]. Такі дослідження, як правило, проводяться на науково-дослідних судах, що, у свою чергу, мають бути для такої діяльності відповідно обладнані.

Питанням правової регламентації наукових досліджень, здійснюваних як в інтересах захисту і збереження морського середовища, так і з будь-яких інших питань, приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед дослідників цього питання значний доктринальний внесок зробили такі вчені, як Г.О. Анцелевич, О.Ф. Висоцький, С.О. Гурєєв, В.С. Єфремов, Т.Г. Косинська, Н.А. Селіванова, О.А. Щипцов, А. Сунс. Проте сьогодні питання правової регламентації досліджень висвітлено недостатньо.

Під морськими науковими дослідженнями розуміється будь-яка діяльність у морських просторах, що не суперечить загальноновизнаним принципам міжнародного права, метою якої є отримання нових наукових даних, виявлення раніше невідомих фактів або відкриття законів природи, розширення обсягу людських знань про світ незалежно від того, в яких галузях вони надалі можуть бути застосовані.

За змістом, морські наукові дослідження діляться на два види: фундаментальні (океанографічні) й ресурсні. Усі держави незалежно від їх географічного положення та компетентні міжнародні організації мають право проводити морські наукові дослідження за умови дотримання прав і обов'язків інших держав.

Відповідно до ст. 240 Конвенції 1982 р., під час проведення морських наукових досліджень застосовуються такі принципи:

- а) морські наукові дослідження проводяться виключно в мирних цілях;
- б) морські наукові дослідження проводяться належними науковими методами й засобами, сумісними з положеннями Конвенції 1982 р.;
- в) морські наукові дослідження не повинні створювати невикористаних перешкод іншим правомірним видам використання моря, сумісним із Конвенцією ООН про морське право, і належним чином поважаються під час здійснення таких видів використання;
- г) морські наукові дослідження проводяться з дотриманням усіх відповідних правил, прийнятих відповідно до Конвенції 1982 р., включаючи положення про захист і збереження морського середовища.

Держави й компетентні міжнародні організації співпрацюють шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх угод з метою створення сприятливих умов для проведення морських наукових досліджень у морському середовищі та об'єднання зусиль учених у процесі вивчення істотних явищ і процесів, що відбуваються в морському середовищі, і взаємозв'язків між ними.

Держави й компетентні міжнародні організації, що проводять наукові дослідження, повинні сприяти поширенню наукових даних та інформації, передачі отриманих у результаті морських наукових досліджень знань особливо країнам, що розвиваються. Вони повинні зміцнювати здатність країн, що розвиваються, самостійно проводити морські наукові дослідження.

Усі наукові дослідження можна умовно поділити на три групи: 1) дослідження, здійснювані у сфері дії міжнародного морського права (відкрите море, район); 2) дослідження, здійснювані у сфері дії суверенної юрисдикції прибережних держав (внутрішні та архіпелажні води, територіальне море); 3) дослідження, здійснювані в морських просторах, що знаходяться у сфері дії як міжнародного морського права, так і національної юрисдикції прибережних держав (прилегла зона, виключна економічна зона, континентальний шельф).

Порядок проведення досліджень залежить від статусу морського простору та особливостей національного законодавства. Також у морському праві особливу увагу приділяють визначенню правового статусу науково-дослідних суден.

Дослідження, що проводяться в районах першої групи, користуються всіма свободами відкритого моря, тому в таких районах науково-дослідницька діяльність не повинна залежати від впливу юрисдикції тієї чи іншої держави. Проте варто зазначити, що сьогодні є райони відкритого моря, на які в односторонньому порядку прибережні держави встановили дію своєї юрисдикції. Правова регламентація цих досліджень визначається на основі ст. ст. 87, 200, 201, 257 Конвенції 1982 р. [1]. Стаття 257 Конвенції 1982 р. наголошує: «Усі держави, незалежно від їх географічного положення, а також компетентні міжнародні організації мають право відповідно до цієї Конвенції проводити морські наукові дослідження у водній товщі за межами виключної економічної зони».

Конвенція 1982 р. в частині XIII проголошує право всіх держав і компетентних міжнародних організацій проводити морські наукові дослідження у водах відкритого моря, рекомендує заохочувати й полегшувати їх розвиток і проведення, всіляко сприяти міжнародній співпраці у сфері морських наукових досліджень з метою створення для них сприятливих умов і об'єднання зусиль учених під час вивчення сутності явищ і процесів, що відбуваються в морському середовищі. Отже, дослідження у водах відкритого моря та на морському дні в межах району повинні розглядатися як виключна місія доброї волі й, крім проголошеної свободи наукових досліджень, вони повинні користуватися всілякою підтримкою та сприянням на міжнародному рівні. Користуючись принципом свободи відкритого моря, суб'єкти науково-дослідної діяльності під час дослідження все ж таки повинні враховувати такі спеціальні режими юрисдикції держав, що встановлені в односторонньому порядку. Конвенція 1982 р. передбачає необхідність заохочення, сприяння, забезпечення та допомоги в розвитку і проведенні морських наукових досліджень у водах відкритого моря.

Дослідження, що проводяться у внутрішніх та архіпелажних водах, територіальному морі, мають на меті виявлення вищенаведених факторів забруднення морського середовища, що проводяться в районах першої групи, проте мають свої особливості.

Як уже зазначалось, прибережна морська зона за результатами тих же досліджень виявляє більшу забрудненість, ніж райони відкритого моря. Це зумовлюється передусім наближеністю до берегових джерел забруднення. Тому дослідження морського середовища в прибережній зоні повинні мати свої особливості. Отже, окрім названих вище досліджень екологічного характеру, у цьому районі повинні проводитися дослідження, пов'язані зі шкідливим впливом берегових джерел забруднення.

Проведення таких досліджень має свої правові особливості, оскільки вони проводяться в безпосередній близькості від берега, як правило, у територіальних водах прибережних держав, що має неабиякий вплив на весь процес науково-дослідної діяльності. Правовий статус територіального моря прибережної держави (держави-архіпелагу) визначається ст. 2 Конвенції 1982 р., де наголошується: «Суверенітет прибережної держави розповсюджується за межі її сухопутної території та внутрішніх вод, а у випадку держави-архіпелагу її архіпелажних вод – на морський пояс, що примикає та називається територіальним морем. Указаний суверенітет розповсюджується на повітряний простір над територіальним морем, так само і на його дно й надра» [1].

Отже, дослідження в районах другої групи повинні здійснюватися без будь-яких винятків на основі виключного права прибережної держави (держави-архіпелагу) в цих водах. При цьому прибережна держава (держава-архіпелаг), виходячи з інтересів своєї морської політики, може створювати будь-які правові режими та умови цих досліджень – від повної свободи до заборони такої діяльності загалом [3, с. 125].

Дослідження, що проводяться у водах виключних економічних зон, за своїми науковими й технічними характеристиками можуть бути такими, як і дослідження у водах відкритого моря, але з перевагою прикладного характеру дослідження. Це пояснюється тим, що в економічних зонах велике значення для прибережних держав мають ресурси цих зон. Тому в цих зонах і виникають ситуації, що зумовлюють забруднення морського середовища. Це явище чітко простежується при забрудненнях морського середовища внаслідок здійснюваних робіт, пов'язаних із розробкою нафти й газу. Відповідно, дослідження повинні бути наближені до районів таких розробок, а їх характер має зумовлюватись змістом розробок, що проводяться [3, с. 123].

Що стосується правової регламентації таких досліджень, то вони характеризуються деякою нестабільністю. Ця нестабільність породжується необхідністю рахуватися з правом прибережної держави, регламентувати таку діяльність. Прибережні держави мають у своїй виключній економічній зоні, відповідно до ст. 56 Конвенції 1982 р., суверенні права щодо розвідки, розробки та збереження природних ресурсів і мають юрисдикцію, яку надає їм Конвенція 1982 р. стосовно досліджень [1].

Під час проведення морських наукових досліджень можуть використовуватись різні засоби. У процесі дослідження у відкритому морі до них насамперед потрібно зарахувати науково-дослідні судна та штучні острови, установки і споруди. Саме ці засоби згадуються в Конвенції 1982 р. Питання про правовий статус науково-дослідних суден у Міжнародному морському праві постало недавно, його вирішення поки залишається проблематичним. Серед найбільш гострих проблем морського судноплавства, вирішення яких вимагає міжнародного співробітництва, – проблема правового статусу суден, зайнятих у тих видах морської діяльності, яка не має комерційного характеру. До них належать науково-дослідні, гідрографічні, метеорологічні й деякі інші. Хоча історія їх існування нараховує в середньому від 100 до 150 років, дотепер судна цієї групи становлять досить велику частку від світового морського флоту.

Так, Конвенція ООН 1982 р., як й інші морські конвенції, не містить положень про поняття науково-дослідних суден і їх правовий статус. Стаття 15 Кодексу торговельного мореплавства України у визначенні «судно» чітко закріплює за науково-дослідним судном статус

торговельного судна: «Торговельне судно в цьому Кодексі означає самохідну чи несамохідну плавучу споруду, що використовується ... 3) для наукових, навчальних і культурних цілей; 4) для спорту; 5) для інших цілей» [2]. Але правові позиції прибережних держав щодо науково-дослідних суден, особливо іноземних, суттєво відрізняються від такої ж позиції щодо звичайних торговельних суден. Аналіз правової практики різних прибережних держав щодо іноземних науково-дослідних суден свідчить, що, як правило, єдиних підходів у цьому питанні немає. Таке положення зумовлено насамперед тим, що кожна прибережна держава для захисту власних державних інтересів на свій розсуд оцінює діяльність науково-дослідних суден і залежно від цього формує своє ставлення до них.

Правовий статус науково-дослідних суден зазвичай залежить від належності державі чи приватній компанії. У практиці й доктрині державні науково-дослідні судна, як правило, зараховують до некомерційних суден. Така практика підтверджується законодавством багатьох держав. Як державні некомерційні судна така категорія суден повинна користуватися імунітетом від іноземної юрисдикції. Проте із середини 1960-х рр. стала виявлятися тенденція до прирівнювання таких суден до військових кораблів, що явно суперечить ст. 255 Конвенції 1982 р., яка закликає держави вживати розумні заходи, правила та процедури для полегшення доступу у свої гавані і сприяти в наданні допомоги морським дослідницьким суднам.

Висновки. Отже, правове становище науково-дослідних суден визначається прибережними державами на власний розсуд, прирівнюючи їх то до військових, то до торговельних. Однак науково-дослідні судна опиняються в більш незрозумілому становищі, ніж ті, до яких вони прирівняні. Наприклад, якщо науково-дослідне судно прирівняне в правовому стосунку до військового корабля, то, як правило, це стосується тільки дозвоільного порядку заходження до портів та у внутрішні води, однак ті пільги і привілеї, які надаються безпосередньо військовому кораблю, не надаються. І навпаки, коли до судна застосовується режим як до звичайних торговельних суден, то безпосередньо в портах застосовуються різні обмеження й установлюються додаткові вимоги.

Отже, беручи до уваги положення ст. 255 Конвенції 1982 р. «Заходи про полегшення морських наукових досліджень і надання допомоги дослідним суднам», необхідно поставити питання про виділення науково-дослідні судна в особливу правову категорію.

Ураховуючи міжнародні зобов'язання кожної прибережної держави щодо захисту і збереження морського середовища, дослідженням необхідно надавати режим, властивий свободі наукових досліджень. Це стосується передусім науково-дослідницької діяльності в територіальних водах, де прибережні держави повинні бути самі заінтересовані в здійсненні таких досліджень біля свого узбережжя, а отже, мають створювати найбільш сприятливий правовий режим для досліджень.

У водах виключної економічної зони, як правило, дослідження мають прикладний характер і, в принципі, не повинні обмежуватись прибережними державами на рівні правової регламентації. Проте видається, щоб уникнути міжнародних конфліктів, варто регламентувати ці питання на рівні регіональних міжнародних угод.

Стосовно вод відкритого моря та морського дна в межах району дослідження, то вони повинні розглядатися як виключна місія доброї волі й, крім проголошеної свободи наукових досліджень, мають користуватися підтримкою і сприянням на міжнародному рівні.

В основі науково-дослідницької діяльності у світовому океані, на думку Т.Г. Косинської, повинен лежати й принцип міжнародного співробітництва. Цей принцип названий серед семи основних принципів міжнародного права в Декларації про принципи міжнародного права, прийнятій на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН [5]. До того ж єдність Світового океану, його величезні простори й глибини, велика кількість проблем і величезні капіталовкладення, необхідні для їх вирішення, а також значна кількість країн, зацікавлених у науковому пізнанні Світового океану, створюють передумови для розгортання міжнародного співробітництва в цій галузі. Зупиняючись на юридичному змісті принципу співробітництва держав, можна відмітити те, що цей принцип зумовлює деякі права й обов'язки, але тільки загального характеру. Більш конкретні права й обов'язки держав у питанні співпраці можуть

визначатися спеціально укладеними угодами про здійснення спільних проектів і програм, пов'язаних із освоєнням і вивченням морських просторів Світового океану.

Список використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права від 10.12.1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_057.
2. Косинская Т.Г. Международно-правовое регулирование морских научных исследований : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Т.Г. Косинская. – М., 1981.
3. Международно-правовой режим использования научно-исследовательских судов: Научное издание / [кол. авторов] ; руководитель авт. кол. А.А. Щипцов. – К. : Наукова думка, 1996. – С. 119.
4. Киселев В.А. Тенденции расширения юрисдикции прибрежных государств по борьбе с загрязнением моря с судов / В.А. Киселев // Материалы по морскому праву и международному торговому мореплаванню. – М. : Транспорт, 1977.
5. Анцелевич Г.О. До питання щодо проблем у сфері проведення морських наукових досліджень у водах відкритого моря / Г.О. Анцелевич // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2007. – № 2 (31).
6. Александрова Н.С. Режим государственных некоммерческих судов по международному морскому праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Н.С. Александрова. – М., 1989.

КОЛЬДРУС І. В.,
аспірант кафедри міжнародного права
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 341.735

**ЩОДО ПОНЯТТЯ ІМУНІТЕТУ ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДЕРЖАВ
У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ**

У статті розглянуто поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві, досліджено проблему визначення цього поняття. Шляхом вивчення та аналізу доктринальних джерел, роботи Міжнародного Суду ООН і Комісії ООН із міжнародного права зроблено спробу виділення ключових ознак цього поняття й запропоновано визначення поняття імунітету вищих посадових осіб держав у міжнародному праві.

Ключові слова: *імунітет, вища посадова особа держави, імунітет вищих посадових осіб держав, імунітет ratione personae, імунітет ratione materiae.*

В статье рассмотрено понятие иммунитета высших должностных лиц государств в международном праве, исследовано проблему определения этого понятия. Путем изучения и анализа доктринальных источников, работы Международного суда ООН и комиссии ООН по международному праву предпринята попытка выделения ключевых признаков этого понятия и предложено определение понятия иммунитета высших должностных лиц государств в международном праве.

Ключевые слова: *иммунитет, высшее должностное лицо государства, иммунитет высших должностных лиц государств, иммунитет ratione personae, иммунитет ratione materiae.*

